

У пошуку Слова

Кніга Алеся Каўруса “Да свайго слова. Пытанні культуры мовы” працягвае найлепшыя традыцыі ўдумлівага абыходжання са словам і адначасна істотна паглыбляе ранейшыя лінгвістычныя даследаванні па спецыфіцы беларускага словаўжывання. Гэта грунтоўнае выданне змяшчае вынікі навуковых пошукаў аўтара з пачатку 1960-х і да сёння. Вучоба ў аспірантуры, праца ў Інстытуце мовазнаўства АН Беларусі, на філалагічных факультэтах педагагічных інстытутаў рэспублікі, рэдактарская праца з рукапісамі ў выдавецтве “Народная асвета” стварылі належны падмурак для пазнання лёсу многіх лінгвістычных з’яў. Як зазначае ў прадмове А.Каўрус, “мне даводзілася часам літаральна адваёўваць у карэктараў ужытыя нарматыўна аўтарамі формы слоў, сінтаксічныя канструкцыі, знакі прыпынку”.

Апісанне і аналіз рознаўзроўневых моўных фактаў густоўна пададзены аўтарам у жанрах артыкула, абразка, водгукі. Такія адметныя формы і нязмушаная ў стылёвых адносінах падача матэрыялу дазваляюць чытачу хутчэй далучыцца да навуковага дыялога і знайсці найбольш прыдатную для пэўнага кантэксту моўную адзінку. Даследчык ацэньвае лінгвістычныя з’явы не з пазіцыі двухзначнасці (правільна – няправільна), а з улікам паняцця прамежкавага стану, калі яны пазіцыянуюцца як дапушчальныя. Пяць раздзелаў кнігі – “Агледзіны слова”, “З беларускай граматыкі”, “Лінгвістычныя абразкі”, “Водгукі”, “Асцерагаймася памылак” аб’яднаныя адной мэтай – навучыць шматграннаму назіранню за моўнымі адзінкамі ў рознастылёвых кантэкстах. Тактоўна палемізуючы з мовазнаўцамі, аўтар кнігі докiзна абгрунтоўвае магчымасць выкарыстання пэўных слоў, словазлучэнняў, сказаў. Так, напрыклад, “ацэньваючы тэрміналагічную адзінку, трэба размяжоўваць аспекты тэрмінаўтварэння і тэрмінаўжывання. Калі першы вызначаецца галоўным чынам лінгвістычнымі фактарамі, дык другі – функцыянаванне тэрміна – часта залежыць ад таіамаўных чыннікаў. Напрыклад, нейкі аўтар аддае перавагу варыянтам *адправіцель*, *заявіцель*, *выхавацель*, *любiцель*, *прасiцель*, а не *адпраўнік*, *заяўнік*, *выхавальнік*, *выхаваўца*, *аматар*, *просьбіт*. Гэта сведчыць пра аўтараву прыхільнасць да сістэмы ўтварэння iншай (рускай) мовы, а не пра заганнысць беларускіх тэрмінаў тыпу *адпраўнік*”.

У кнізе абгрунтоўваецца значнасць моўна-літаратурнай практыкі, якая ўлічвае семантыку і стылістычныя ўласцівасці слова. Прычым увагу А.Каўруса прыцягваюць маладаследаваныя ў навучальна-метадычных крыніцах аспекты выбару належнай лексемы. Аўтар не толькі фіксуе недарэчнасць ужытага, а прапануе магчымыя варыянты, што “падказваюцца” і лексічным напаўненнем слова, і кантэкставай абумоўленасцю, і стылістычнай адпаведнасцю. Значнае месца ў кнізе адведзена разгляду тых формаў дзееспрыметніка і такіх адметнасцей яго

ўжывання, якія граматыкамі або зусім не адзначаліся, або паказваліся як пэўныя выключэнні з правілаў. Тое ж можна зазначыць і ў адносінах да словазлучэнняў з прыназоўнікамі *з, ад, на, наводле*, сінанімічных словазлучэнням з прыназоўнікам *на*, частаўжывальным у сучаснай моўнай практыцы. Разглядаючы сказ *Па паходжанню я сялянка*, мовазнаўца піша: “Тут можна зрабіць папраўку: *на паходжанні*. Але гэты варыянт, скажам так, ляжыць на паверхні. Калі ж глыбей зазірнуць у мову, дык выяўляюцца сінонімы: *паходжаннем, з паходжання, наводле паходжання*”. Фактычны матэрыял з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, зварот да гісторыі развіцця граматычнай сістэмы беларускай мовы дазваляе А. Каўрусу абгрунтавана сцвярджаць вартасць звароту да сінтаксічных канструкцый, ужыванне якіх засведчана даўняй моўнай практыкай.

У кнізе закрануты пытанні правільнасці як пісьмовага так і вуснага маўлення, прычым увага звернута і да важнасці засваення арфаэпічных нормаў у школе. На думку А.Каўруса, у сучасных варунках “падручнік павінен узяць на сябе ці не асноўную нагрузку ў навучанні дзяцей правілам беларускай арфаэпіі. З гэтаю мэтаю тэарэтычны і практычны матэрыял належыць падбіраць і выкладаць так, каб вучні разглядалі слова не проста як аб’ект фанетычнага, марфемнага, лэксаўтваральнага аналізу ці марфалагічнага разбору, а засвойвалі яго як **гучальную** моўную адзінку – і асобна ўзятую, і ў кантэксце”. Многіх настаўнікаў зацікавяць развагі А.Каўруса пра націск у назоўніках *туман, курган*, гук [ў] і яго перадачу на пісьме, іншыя спрэчныя аспекты дзелення арфаэпічнай нормы.

Неабыякаваць, нават у добрым сэнсе трывога за лёс слова і яго ўжыванне адчуваюцца ў кожным артыкуле, абразку, водгуку. Прачытанае і пачутае А. Каўрусам знаходзіць шчыры каментарый -- навуковы і творчы. Прычым у сваіх развагах аўтар выяўляе грунтоўную дасведчанасць у розных лінгвістычных дысцыплінах – гісторыі беларускай літаратурнай мовы, стылістыцы, дыялекталогіі, гістарычнай граматыцы. Тэарэтычны матэрыял удакладнаецца прыкладамі з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў.

Кніга Алеся Каўруса спатрэбіцца і журналістам, якія знойдуць у ёй матэрыялы для роздуму – “Звязда” як назва газеты”, “Нязвыкласць слова – не яго загана”, “Згубілася галоўнае. Пра стылістычны аналіз аднаго сказа”, “Аўтар і рэдактар” і многія іншыя.

Аналіз дыскусійных пытанняў вядзецца аўтарам не ў імператыўна-загаднай форме, а з улікам варыянтнасці, магчымасці, канкрэтнага кантэксту. Таму кніга, безумоўна, зацікавіць шырокую аўдыторыю чытачоў – настаўнікаў, студэнтаў, журналістаў, навукоўцаў -- і далучыць да належнага моўнага пошуку.

Таццяна Старасценка